

Aan:
de voorzitter en leden van
provinciale staten van Drenthe

Assen, 16 maart 2011
Ons kenmerk 11/5.3/2011002173
Behandeld door de heer A. de Jong (0592) 36 55 99
Onderwerp: Haalbaarheidsonderzoek landmarks in Drenthe (motie M2010-27)

Geachte voorzitter/leden,

In juli 2010 hebben uw staten ons de vraag gesteld (zie motie M 2010-27) om een haalbaarheidsonderzoek te doen naar een of meerdere 'landmarks' voor de provincie Drenthe in relatie tot het thema Sensortechnologie.

In het afgelopen half jaar hebben wij uitvoering gegeven aan dit verzoek. Het verslag van het onderzoek treft u hierbij aan.

De vraagstelling die uw staten ons meegaf, bleek voor ons en vele anderen in Drenthe een inspirerende opdracht, die wij met veel plezier hebben uitgevoerd.

De hoofdvraag die in de motie wordt gesteld, namelijk: zijn een of meerdere landmarks haalbaar, beantwoorden wij met: Ja, dat is haalbaar, mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Deze voorwaarden zijn:

- a. dat er koppelingen worden gelegd met bestaande ruimtelijke initiatieven, waardoor (financiële) haalbaarheid en draagvlak aanzienlijk kan worden vergroot;
- b. dat er duidelijke keuzes worden gemaakt ten aanzien van doelen en inhoud;
- d. dat die inhoud niet perse alleen aan sensortechnologie gekoppeld hoeft te zijn;
- e. dat er sprake is van een zorgvuldige opdracht en zorgvuldig opdrachtgeverschap.

Wij geven u daarbij enkele opties ter overweging die in eerste instantie het meest in aanmerking komen. Dit zijn koppelingen van een of meerdere landmarks met de volgende projecten:

1. restauratie van de Radiotelescoop Dwingelderveld;
2. geluidswal – ecoduct bij Spier;
3. het informatiecentrum rond de Lofar-zone in Buinen-Exloo;
4. het Chris Booth project in Borger;
5. en, op iets langere termijn, de plannen rond Assen-Zuid.

Wij tekenen hierbij wel aan dat er – ook al is de realisatie van een landmark gekoppeld aan bredere werkzaamheden – er op dit moment geen substantiële budgetten beschikbaar zijn. Wij zijn van mening dat pragmatisch ingespeeld moet worden op mogelijke kansen om een of meerdere hiervoor omschreven projecten de komende jaren te realiseren, waarbij er dan sprake is van een beperkte cofinanciering door de provincie.

Wij treden graag met u in gesprek over de door ons geschetste richtingen en opties.

Hoogachtend,

gedeputeerde staten van Drenthe,

, secretaris

, voorzitter

Bijlage(n):
ga.coll.

Een nieuw landmark, een nieuw icoon?

Onderzoek naar *landmarks* in de provincie Drenthe

Inhoudsopgave

I. Inleiding	
Aanleiding	3
Opdracht	3
Aanpak onderzoek	3
II. Achtergrond	
Definitie en voorbeelden	4
Provinciaal beleid	5
Invalshoeken	6
III. Resultaten	
Lopende initiatieven en potentiële locaties	7
Interviews	7
Expertmeeting	11
Benchmark	11
Inhoudelijke slotbeschouwing	12
IV. Conclusies	
Doelstellingen en haalbaarheid	14
Slotconclusies	16

Bijlagen

1. Statenmotie Landmark en Sensortechnologie
2. Lijst van geïnterviewden
3. Programma expertmeeting 2011
4. Deelnemers expertmeeting
5. Resultaten Expertmeeting
6. Benchmark BMC

I. Inleiding

Aanleiding

In juli 2010 hebben provinciale Staten van Drenthe unaniem een motie aangenomen (Statenmotie M 2010 – 27 (d.d. 7 juli 2010), waar zij aan het college van gedeputeerde staten verzoeken om een onderzoek uit te voeren naar de haalbaarheid van één of meerdere landmarks in relatie tot het thema sensortechnologie¹ (zie bijlagen).

De aanleiding voor dit idee is een particulier initiatief van de Stichting Phoenix Foundation. De initiatiefnemers willen op verkeersknooppunt Lankhorst een beeld laten verrijzen, hoog en zichtbaar, dat als poort van Noord-Nederland moet gaan dienen (de scheidingswegen tussen Fryslân en Drenthe), en dat zo bijzonder moet zijn dat het tot het toekomstige (internationale) erfgoed gerekend kan worden.

PvdA-statenlid Michel Berends heeft dit initiatief opgepikt om hier mogelijke meerwaarden aan te verbinden voor de provincie Drenthe. Daarbij moeten we denken aan het economisch beleid, gericht op het speerpunt Sensortechnologie, de toepassing van deze technologie bij ASTRON-LOFAR en de ontwikkelingen in de provincie die dit met zich mee heeft gebracht, zoals een nieuwe HBO-opleiding (HIT), nieuwe bedrijven (o.a. DySI), Assen als Sensorstad (Sensor City) etc.

De aanneming die in de motie is verwoord luidt dat de bouw van een bijzonder landmark dat verwijst naar deze technologische ontwikkelingen, een stimulans kan betekenen voor de trots van de Drentse burgers, en voor de 'marketing' van het moderne Drenthe. De omslag naar een moderne kenniseconomie wordt op een bijzondere manier uitgedragen.

Opdracht

Provinciale Staten verzoekt GS om een haalbaarheidsonderzoek te verrichten naar één of meerdere landmarks in de provincie Drenthe, in relatie tot het speerpunt sensortechnologie. Deze quickscan zou uiterlijk 1 december 2010 moeten worden aangeboden aan PS.

Voor een gedetailleerde beschrijving van de motie verwijzen we naar bijlage 1.

Aanpak

Wij hebben het onderzoek als volgt opgebouwd:

1. deskresearch naar overige landmarks in en buiten Nederland: waar, wat, met welk doel, eigenaarschap, kosten bouw en onderhoud, opbrengsten (materieel en immaterieel), valkuilen en succesfactoren.
Hiervoor zijn vijf bekende projecten onderzocht en beschreven (zie bijlage)
2. Uitwerking van een provinciale visie op landschapskunst, in relatie tot overige provinciale beleidsuitgangspunten en programma's, zoals het omgevingsbeleid, landschaps- cultuur- en economisch beleid.
3. Onderzoek naar mogelijke verbindingen met bestaande initiatieven en lopende plannen die een relatie hebben met sensortechnologie, en naar andere landmark-achtige plannen in Drenthe.
4. Een externe interviewronde waarin wij hebben bevraagd: meningen, intenties en plannen van de opstellers van de motie, deskundigen op de terreinen van beeldende kunst, landschapsarchitectuur en sensortechnologie en stakeholders rond lopende (bouw)plannen en -projecten.

¹ Sensortechnologie is eigenlijk een te beperkt begrip, dat gericht is op de hardware. Een juistere benaming is sensorsysteemtechnologie. Hier is de software- en ICT-kant mee in begrepen. In dit rapport gebruiken we beide termen door elkaar.

5. Interne ronde: meningen van ontwikkelaars en stakeholders van initiatieven en plannen binnen alle beleidsafdelingen van de provincie Drenthe.
6. Een expertmeeting waarbij we alle deskundigen, stakeholders van nieuwe en lopende initiatieven uitgenodigd hebben om de plannen met elkaar te confronteren, om de juiste uitgangspunten te benoemen en te komen tot een zinnige benaderingswijze en mogelijke stappen om dit idee verder uit te werken.
7. Uitwerking van alle voorgaande stappen in een rapportage.

Uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd door twee interne beleidsmedewerkers van de afdeling SEO (G. Kamstra en A.L. de Jong). Zij hebben daarbij assistentie gekregen van een externe onderzoeker van het adviesbureau BMC (W. Groot), die het benchmark-onderdeel voor zijn rekening heeft genomen.

II. Achtergrond

Voor het creëren van een gemeenschappelijk beeld hebben we de volgende definitie gehanteerd van een landmark:

Definitie landmark:

‘Landmarks zijn grotere objecten op zichtlocaties, die herkenbaar zijn als herkenningspunt en markeringspunt, vaak bedoeld als grensaanduiding van een gebied, provincie of stad.

Het hoeft hier niet per definitie te gaan om kunstobjecten; een heuvel, gebouw, schoorsteen of een rij windmolens kan ook als landmark worden gezien. Er kan wel expliciet gekozen worden voor een kunstzinnige invulling. In ieder geval moet het object een bijzondere uitstraling en betekenis hebben of in de loop van de tijd krijgen, wil het als landmark worden herkend en erkend.’

Voorbeelden van landmarks in de wereld zijn er genoeg, Wie kent niet de Eiffeltoren in Parijs en het Vrijheidsbeeld in New York. Maar ook in Nederland zijn talloze landmarks te noemen: de Euromast in Rotterdam, de Martinitoren en het Gasuniegebouw in Groningen zijn daar maar enkele voorbeelden van. In Groningen zijn heel bewust nieuwe kunstzinnige landmarks gebouwd: de stadsmarkeringen van Daniel Liebeskind. Recent zijn er grote kunstobjecten in Nederland onthuld, zoals Exposure (de hurkende man) bij Lelystad, en de Gasmolecuul bij Slochteren.

Kijken we in Drenthe rond dan zijn er ook kleinere en grotere landmarks, zoals de bioscoop Utopolis aan de rand van Emmen, de Zendmast in Hoogersmilde en de VAM-berg met De Blinkerd in Wijster. Kunstzinnige landmarks kennen we ook in Drenthe, zoals de giraffe bij Emmen, en het stenen TT-beeld bij Assen.

Wat is Sensortechnologie?

Sensortechnologie is een verzamelbegrip voor een reeks van technieken waar met name elektronica, meet- en regeltechniek en informatica bij elkaar komen. Kort gezegd komt het er op neer dat er sprake is van verfijnde elektronische meetpunten en veelal van zeer veel meetpunten tegelijk, die continu informatie verschaffen over een veranderende omgeving. Dankzij de enorm toegenomen capaciteit van digitale informatieverwerking is het mogelijk om al die meetgegevens te verwerken en daar patronen, conclusies en handelingen op te baseren. Dit principe kent inmiddels vele toepassingen, zoals medisch, robotica, watermanagement, ruimteonderzoek, crowd-management etc. In Drenthe kennen we de zeer uitgebreide en geavanceerde toepassing in het ruimteonderzoek door ASTRON, het onderzoeksinstituut dat LOFAR heeft ontwikkeld (een radio-astronomisch instrument). Iedereen kent inmiddels de LOFAR-zone tussen Buinen en Exloo, waar een grote concentratie antennevelden

ligt. De gebruikte techniek krijgt nu ook een opvolger in SKA, waar ASTRON zeer nauw bij betrokken is.

In de slijpstream van deze ontwikkelingen zijn er in Drenthe diverse opleidingen, bedrijven en projecten ontstaan. Zo kennen we sinds enkele jaren een HBO-opleiding rond sensing in brede zin van de Hanzehogeschool in Assen, het Hanze Institute of Technology (HIT), met momenteel 60 studenten. Door provincie Drenthe, gemeente Assen en ASTRON is Sensor Universe in het leven geroepen en is het onderzoekscentrum INCAS³ van de grond gekomen.

Ook profileert de gemeente Assen zich steeds meer als 'Sensorstad', onder meer door het project Sensor City waarbij 200 meetpunten door de hele stad worden opgezet, met een aantal toepassingen, zoals management van verkeersstromen en van luchtkwaliteit.

Hanze Institute of Technology

Uit de gesprekken met vertegenwoordigers van de Hanzehogeschool blijkt dat er grote belangstelling is voor het snijvlak van sensortechnologische toepassingen en kunst. In Groningen wordt binnenkort een 'minor digitale kunst' aangeboden: een kruisbestuiving tussen de Academie Minerva en de ICT-afdeling. Beide opleidingen bieden aan om opdrachten aan te nemen voor studenten die creatieve toepassingen kunnen ontwikkelen met sensortechnologie als onderligger. Dat kan in allerlei projecten van pas komen waar de provincie bij betrokken is: kunstprojecten, stedelijke ontwikkelprojecten als de Havenkade Assen en Atalanta Emmen, De Nieuwe Kolk en het Drents Museum.

Bij een landmarkproject, in welke omvang dan ook, in relatie tot sensortechnologie willen deze opleidingen graag worden betrokken en bijdragen leveren.

Provinciaal beleid

Wanneer de provincie Drenthe bouwt in het landschap, of dat nu een weg, een beeld of een landschapsinrichting betreft, dan staat dat niet los van provinciaal beleid. Wij hebben daarom als eerste gekeken naar de huidige provinciale uitgangspunten met betrekking tot ruimtelijke ontwikkelingen.

Onlangs heeft de provincie een nieuwe provinciale omgevingsvisie vastgesteld. Centraal in deze visie staat de volgende missie:

'Het koesteren van de Drentse kernkwaliteiten en ontwikkelen van een bruisend Drenthe, passend bij deze kernkwaliteiten.'

Die kernkwaliteiten zijn:

Rust, ruimte, natuur en landschap
Oorspronkelijkheid (authenticiteit, Drents eigen)
Naoberschap
Menselijke maat
Veiligheid
Kleinschaligheid (Drentse schaal)

Vervolgens verwijzen we naar de Culturele & Museale Agenda 2009-2012 (Cultuur als Magneet), onderdeel Drenthe in Beeld, waarin staat beschreven dat de provincie Drenthe zich meer wil manifesteren als medebepaler van de inrichting van de openbare ruimte. Hieronder valt ook het (kunstzinnig) vormgeven van de openbare ruimte. Deze kunstzinnige vormgeving kan worden gevonden in vier categorieën die elkaar raken en soms overlappen: landschapskunst, kunst in het landschap, toegepaste kunst in het landschap en *landmarks*. De tweede helft van de cultuurnota (periode 2011-2012) staat voor de deur waarin het provinciaal cultuurbeleid nadrukkelijker wil aansluiten bij ontwikkelingen die gaande zijn binnen de ruimtelijke ontwikkeling van Drenthe. Dat

houdt ook in dat wij bij de inrichting van wegen, kanalen, landschap en steden ook vanuit een esthetisch en kunstzinnig perspectief een bijdrage kunnen leveren. Ook heeft de Provinciale Adviescommissie Cultuur de provincie gewezen op de bijzondere potentie van het Drentse landschap als belangrijk 'podium' voor landschap- en natuurkunst.

Invalshoeken en vraagstellingen

Het verzoek dat in de genoemde statenmotie is geformuleerd valt te bezien vanuit verschillende invalshoeken. Deze invalshoeken komen voort uit het bovengenoemde provinciale beleid. Wij hebben ons en onze gesprekspartners telkens de belangrijkste vragen gesteld vanuit deze invalshoeken. Dit zijn:

Sociaal: welke effecten op de Drentse identiteit, trots, participatie en effecten op burgers. Vragen over *wie zijn wij:* Drenten, noorderlingen, moderne Nederlanders, trots of te bescheiden, keienslepers of technologische trendsetters? En: hoe kun je burgers betrekken bij plannen voor grootse en meeslepende kunstwerken.

Economisch: welke effecten op imago & marketing van de provincie, en op economische ontwikkelingen.

Onderwerpen die daarbij aan bod zijn geweest: meer bezoekers / meer werkgelegenheid / haalbaarheid qua investering, bijdrage van bedrijven, exploitatie van kunstwerken en bezoekerscentra / sensorsysteemtechnologie (ASTRON-LOFAR) als speerpunt economisch beleid / prioriteiten bij Assen: ontwikkeling Kenniscampus (HIT, Incas³, SKA, Sensor City).

Ruimtelijke kwaliteit: vanuit welk beeldplan moeten we een nieuw object bezien, op welk omgeving of landschap sluit het aan, stedelijk, landelijk, grootschalig, kleinschalig?

Cultuurhistorie: bij welke historische ontwikkeling, verhaal en omgeving kun je aansluiten Past het in de cultuurhistorische context van dat gebied? Voegt iets toe of reflecteert het daarop?

Kunstzinnig: Heeft het autonome artistieke waarde, originaliteit, kwaliteit van uitvoering, zet het aan tot reflectie, voegt het iets nieuws toe, biedt het nieuwe inspiratie, scherpt het onze waarneming van Drenthe, zet het die waarneming op zijn kop?

Toepassing sensortechnologie

Hoe kan een brede techniek als sensorsysteemtechnologie worden toegepast in kunst? Hoe kun je deze toepassing suggereren (lichtjes die reageren, interactieve beweging etc.). Hoe kun je informatietechnologie daarbij toepassen (bv. via GPS locaties zichtbaar maken met luchtfoto's via Google Earth, of geluiden, muziek of verhalen verzenden bij markante locaties).

Connectie met andere lopende initiatieven en bestaande bouwwerken

Welke initiatieven voor bouwwerken en kunstwerken in de openbare ruimte zijn er al waarbij we eventueel kunnen aansluiten? Komen die op zichtlocaties? Is er ruimte voor toevoegingen? Zijn er mogelijkheden voor sensorsysteemtechnologie?

Financiën: welke kosten zijn er te verwachten op de diverse locaties? Wat verwacht men er voor terug?

Randvoorwaarden: Welke eisen en beperkingen zijn aan een bepaalde plek verbonden? Bijvoorbeeld: welke eisen stelt Rijkswaterstaat of Staatsbosbeheer, hoeveel licht, lawaai en afleidende beweging is toegestaan? Wat staat het bestemmingsplan toe?

Draagvlak: hoe staan de stakeholders rond een bepaalde plaats tegenover het plan: bevolking, gemeentelijke en provinciale overheden, bedrijfsleven, grondeigenaar, eigenaar van het gebouw. Is er draagvlak? Welke belangen zijn er?

De beantwoording van al deze vragen hebben we getracht beknopt weer te geven in het volgende hoofdstuk.

III. Resultaten

In dit hoofdstuk geven we allereerst een overzicht van alle genoemde plaatsen in Drenthe die mogelijk in aanmerking zouden kunnen komen voor een landmark in relatie tot sensorsysteemtechnologie. Vervolgens zoomen we in op een beperkt aantal locaties die we in interviews met de betrokkenen verder hebben uitgediept.

Daarna bespreken we de uitkomsten van de expertmeeting.

Tot slot noemen we de conclusies die uit het benchmark onderzoek zijn voortgekomen.

Lopende initiatieven en potentiële locaties

1. Knooppunt Lankhorst
2. LOFAR-zone - uitkijktoren annex bezoekerscentrum
3. Radiotelescoop Dwingelderveld
4. Geluidswal-ecoduct A28 – Dwingelderveld
5. Ontwikkeling Assen – Zuid / TT-circuit,
6. Grenslocaties provinciale wegen zoals N34 - nieuw viaduct grens Overijssel
7. Zendmast Hoogersmilde
8. Chris Booth hunebedmonument
9. Kunstprojecten met sensortechniek: De Nieuwe Kolk Assen, Provinciehuis Drenthe
10. Windmolens Zuid-Oost Drenthe
11. VAM-berg Wijster
12. Holtigerveld – bezoekerscentrum
13. Vaarverbinding Erica Ter Apel

Resultaten interviews

Bij de interviewronde hebben we, naast het raadplegen van deskundigen op het gebied van sensorsysteemtechnologie en bepaalde provinciale beleidsterreinen gekozen voor het verkennen van een beperkt aantal potentiële locaties. Die beperking is enerzijds tot stand gekomen vanwege de beperkte tijd en opdracht (quick scan), anderzijds na toepassing van de volgende criteria:

- zichtbaarheid en bereikbaarheid met de auto
- hoeveelheid passanten
- markeringsfunctie van een gebied
- actualiteit: de bouwplannen moeten in de nabije toekomst liggen.

Om deze redenen hebben we ons beperkt tot de eerste zes genoemde locaties. Dat impliceert niet dat er geen kansen zouden zijn bij de overige locaties: deze zouden in een vervolg mee kunnen worden genomen.

Radiotelescoop Dwingeloo

De oude radiotelescoop staat aan de rand van het Dwingelderveld, naast het moderne wetenschappelijke instituut ASTRON en is een beeldbepalend element in de omgeving en stamt uit 1959. Het was destijds het modernste radio-astronomische instrument ter wereld. Drenthe heeft hiermee de toon gezet als koploper in het astronomische onderzoek. Als vervolg hierop zijn nabij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork 14 nieuwe radiotelescopen op een rij gebouwd. Daarnaast is er een nieuwe radiotelescoop ontwikkeld door ASTRON en wel LOFAR. LOFAR is een zogenaamde gedistribueerde radiotelescoop waarbij sensorsysteemtechnologie het hart vormt. De telescoop aan de rand van het Dwingelderveld is een rijksmonument, en is nodig aan restauratie toe. Zeer recent heeft het rijk besloten om middelen hiervoor ter beschikking te stellen. De zichtbaarheid van het monument is goed, maar alleen vanuit het heideveld. Er komen ruim 1 miljoen passanten per jaar (wandelaars en fietsers), het instrument is niet met de auto te bereiken. Er geldt ook een verbod op het gebruik van mobiele telefoons vanwege de storing voor de waarnemingen door ASTRON. Onder de telescoop bevindt zich een ruimte met computers en dergelijke. De bereidheid van ASTRON om mee te denken over de ontwikkeling van een landmark is overduidelijk aanwezig.

Bijzonderheden:

- het nabijgelegen Planetron bij Dwingeloo, dat moeite heeft om voldoende bezoekers te trekken.
- de locatie voor de geluidswal – ecoduct aan de A28 ligt hemelsbreed op enkele kilometers afstand.

Conclusie: de relatie met het thema is ijzersterk, de symbolische betekenis van het instrument ook. De functie als landmark is minder gunstig: het staat in een natuurgebied, met een beperkte zichtbaarheid.

1. LOFAR–zone Buinen Exloo

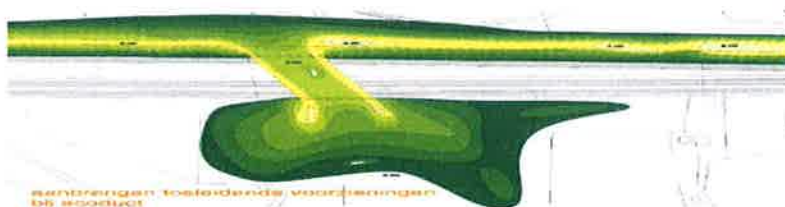
In dit gebied zijn door ASTRON diverse antennevelden gebouwd (circa twee vierkante kilometer). Die zijn van een prachtige vorm en schoonheid, maar dat is slechts van grotere hoogte zichtbaar. De velden bevinden zich vlak naast de Hondsrug, zeven meter lager in het veengebied. Om de bezienswaardigheid van de antennevelden te verhogen en de bijzondere locatie van deze voor de wereld unieke radiotelescoop te benadrukken heeft men concrete plannen ontwikkeld voor een bezoekerscentrum annex uitkijktoren. Naast ASTRON zijn hierbij de stichting Het Drentse Landschap betrokken en ook de stichting LOFAR Tafel, een platform van ondernemers, vrijwilligers, gemeente Borger-Odoorn en provincie Drenthe. De projectleiding ligt bij de provincie Drenthe (A. Kooistra).

In een toekomstig bezoekerscentrum worden naar schatting rond de 50.000 bezoekers per jaar verwacht. Zoals gezegd is hoogte belangrijk om uitzicht te verkrijgen, daarom wordt gedacht aan gebouw van 7 meter hoog in en op de Hondsrug met nog eens 8 meter hoogte voor een uitkijkplaats. Voor dit gebouw is reeds een ontwerp gemaakt (architect B+O uit Meppel), met een bijzondere

architectuur. De financiering van dit gebouw is nog niet rond; het gaat hier nog om vele miljoenen die gedekt moeten worden.

Conclusie: de relatie met het thema is uiteraard optimaal. De locatie is prachtig, maar voor een grote exposure problematisch: midden in het landelijk gebied, met een kleine ontsluitingsweg. Als het al lukt om 50.000 bezoekers te halen, dan is dat nog niet heel veel voor een landmark volgens de definitie. Als buiten-locatie gekoppeld aan een snelweg-landmark die daar naar verwijst, kan deze locatie wel heel goed dienen (dit geldt ook voor de Dwingelloo telescoop). Een gebouw met een bijzondere architectuur kan op zich een landmark en kunstwerk tegelijk worden.

3. A 28 Spier: geluidswal – ecoduct Dwingelderveld

Langs de A 28 ter hoogte van Spier / Wijster is een lange geluidswal gepland in combinatie met een ecoduct over de A 28. Het project staat onder leiding van de provincie. Op 1 febr. 2011 wordt de bouw gestart. Er ligt bovendien een plan en een ontwerpschets voor een kunstwerk bovenop de geluidswal. Het gaat om een schapekop (beeldmerk Dwingelderveld) van Cortenstaal, 5 meter hoog. Deze zou kunnen dienen als uitkijktoren, en als landmark voor het Dwingelderveld dat daar direct achter ligt. Er is nog geen financiering voor dit laatste plan. Een toepassing van sensortechnologie in wat voor vorm dan ook behoort nog tot de mogelijkheden. Het aantal passanten over de A28 op deze plek is 35.000 auto's per dag.

Conclusie: de locatie heeft een hoge attentiewaarde en is nauw verbonden met de (landschappelijke en cultuurhistorische) kernwaarden van Drenthe. De relatie met het astronomische onderzoek vanuit het Dwingelderveld is geografisch aanwezig, en de link met sensortechnologie is daarmee gelegd. Er is ruimte voor kunstzinnige toevoeging aan zowel de wal, het ecoduct als het geplande kunstwerk.

2. Knooppunt Lankhorst

Het gaat hier om een particulier initiatief van de Stichting Phoenix Foundation. De initiatiefnemers willen op verkeersknooppunt Lankhorst een beeld laten verrijzen, hoog en zichtbaar, dat als poort van Noord-Nederland moet gaan dienen (de scheidingswegen tussen Fryslân en Drenthe) en dat zo bijzonder moet zijn dat het tot het toekomstige (internationale) erfgoed gerekend kan worden. Men heeft al een internationaal bekende kunstenaar uitgekozen voor het project: Ronald A. Westerhuis uit Zwolle. De locatie kent een grote exposure: 100.000 verkeersbewegingen per dag, vanwege de kruising van wegen en de spoorlijn naar het noorden. Op deze plek is het mogelijk om zeer hoge objecten (40 meter of hoger) te plaatsen, Rijkswaterstaat heeft daar geen bezwaar tegen. De plek bevindt zich vlak onder Meppel op grondgebied van de gemeente Staphorst (provincie Overijssel).

De bedoeling is dat er een bezoekerscentrum gebouwd wordt, waarbij de attractie wordt gevormd door sensorsysteemtechnologie in al zijn toepassingen. Al met al zou het een attractie van nationaal

formaat moeten worden. Men mikt op 100.000 bezoekers per jaar. Er is voldoende parkeergelegenheid.

De kosten worden geschat op 3 - 5 miljoen euro. Men zegt inmiddels draagvlak te hebben bereikt bij enkele grote bedrijven. De opbrengsten van het bezoekerscentrum zouden 2 miljoen euro per jaar moeten zijn: 100.000 bezoekers x € 20,-.

De initiatiefnemers van Stichting Phoenix Foundation hebben tevens de ambitie om verbindingen te creëren met nieuwe kunstprojecten op de Drentse Zuidas (ofwel de zgn. Saskenroute). Ook staan zij open voor verbindingen met andere locaties in Drenthe rond het thema sensortechnologie.

Conclusie: dit initiatief roept veel discussie op. Allereerst: past een dergelijk hoog kunstwerk bij Drenthe? Wat wil je uitdragen? Vooralsnog lijkt de locatie (gemeente Staphorst, provincie Overijssel) weinig te passen bij Drenthe, zowel in geografisch, landschappelijk als in gevoelsmatig opzicht. Ook de keuze vooraf voor één bepaalde kunstenaar past niet in onze visie. De initiatiefnemers hebben zich wel opengesteld voor het Drentse thema Sensortechnologie en de Saskenroute. Daarnaast is er scepsis over de plaats: een plek (kruising van snelwegen) waar normaal gesproken niemand zou willen uitstappen. De keuze voor een bezoekerscentrum zien we op voorhand als een onhaalbare. Er zijn meerdere pogingen geweest om bezoekerscentra rond techniek of natuurwetenschap op te zetten dan wel exploitabel te maken, maar deze zijn meestal gedoemd te mislukken (denk aan Evoluon Eindhoven, Nemo Amsterdam, Aelium Hoogeveen).

Positief aan het initiatief is dat er een zeker draagvlak is en durf om iets op te zetten, bij zowel particulieren als bedrijfsleven. In tijden waarin overheden minder te besteden hebben is dit niet onbelangrijk. Het initiatief is in een stadium waarin we als provinciale overheid nog invloed kunnen uitoefenen op vorm en inhoud. Daarom is het de moeite waard om verder te praten over de ontwikkeling van een gezamenlijke visie en mogelijke verbinding met initiatieven in Drenthe. Daarbij zullen we ook rekening moeten houden met visies en randvoorwaarden die worden geformuleerd door provincie Overijssel, gemeenten Meppel en Staphorst.

5. Assen Zuid / TT-circuit

Bij de zuidas van Assen zijn meerdere ingrepen gepland aan de infrastructuur. De bouw van deze nieuwe infrastructuur over enkele jaren van start. Het gaat hier om de bouw van een viaduct over de A28, van een nieuw bedrijventerrein Assen-Zuid naar het TT-circuit aan de andere kant van de weg. Op het bedrijventerrein Assen-Zuid is de kenniscampus rond sensortechnologie gepland.

Binnenkort wordt de N33 verdubbeld en komt er een fly-over: de N33 moet hiermee naadloos aansluiten op de A28.

Tot slot zijn er plannen voor de uitbreiding van TT-World, ten noorden van het circuit. Om de geluidshinder voor het zuidelijke deel van Assen te verminderen wordt de bouw van een of meerdere geluidswallen onderzocht. Naar aanleiding hiervan is het plan geboren voor een grote heuvel die geschikt is voor internationale wielervedstrijden (en voor andere sporten als skiën etc.). Deze heuvel zou ca. 50 meter hoog kunnen worden. De heuvel zal goed zichtbaar zijn vanaf de A28. Dit plan verkeert nog in de kinderschoenen. In de eerste helft van 2011 zal de haalbaarheid van dit plan verder worden onderzocht.

Conclusie: de locatie kan gezien worden als de Poort naar het stedelijk knooppunt Assen-Groningen. De relatie met sensorsysteemtechnologie is sterk, gezien de nabijgelegen kenniscampus en de profilering van Assen als Sensor City. De bouw van diverse hoge en zeer zichtbare objecten (viaduct, fly-over, heuvel) biedt allerlei mogelijkheden om kunstzinnige toevoegingen en meerwaarden te creëren, zonder dat dit tot veel extra kosten hoeft te leiden.

6. Overige grenslocaties langs provinciale wegen

De provincie heeft voor provinciale wegen bouwplannen die binnen afzienbare tijd van start gaan. We noemen hier de N48, waar een tunnel bij de Reest is gepland, bij de grens met Overijssel. Ook komen hier twee ecoducten.

Op de N34 onder Coevorden is een viaduct gepland bij de grens met Overijssel (14.000 auto's). Bij de A32-grens met Fryslân komt wellicht ook een viaduct (N371, 30.000 auto's).

Conclusie: deze civiele kunstwerken op grenslocaties bieden nog genoeg mogelijkheden om mee te denken over vormgeving en kunstzinnige toevoegingen, in het kader van dit thema.

Resultaten Expertmeeting

De expertmeeting leverde een geanimeerde discussie op tussen alle betrokkenen (geïnterviewden, deskundigen, stakeholders van projecten). Daaruit bleek dat er op zich veel gevoel bestaat voor het creëren van nieuwe iconen voor Drenthe met een artistieke invulling, maar ook met een boodschap, over zowel het oude als het nieuwe Drenthe. Daarbij had men veel oog voor de landschappelijke en andere kernwaarden van de provincie Drenthe. Grotere bouwwerken moeten daar absoluut in passen, of een bijzonder commentaar geven op die waarden. Er is waardering voor een modern thema als sensorsysteemtechnologie, omdat dit thema zeker past bij een modern Drenthe, en bij een economisch stimuleringsbeleid. Daarnaast is dit thema goed te verbinden met oude waarden, onder meer via de relatie van sensorsysteemtechnologie met astronomisch onderzoek in Drenthe. De door ons ingebrachte (en hierboven beschreven) locaties zijn door de betreffende stakeholders toegelicht. Zij worden door een ieder herkend als potentiële plaatsen, waar iets gecreëerd kan worden als toegevoegde waarde op het bouwwerk zelf. Er zijn veel suggesties gedaan over hoe dat zou kunnen, en onder welke randvoorwaarden.

De deelnemers hebben ook aanbevelingen gedaan over een mogelijke opdrachtverstrekking. Voor een meer gedetailleerde inhoudelijke beschrijving van de expertmeeting, zie de bijlagen.

Resultaten Benchmark

In het benchmark-onderzoek dat is verricht door BMC zijn 5 bestaande kunstwerken onderzocht die inmiddels een landmark status hebben verdiend. Dit zijn: Exposure – Antony Gormley, Slochter Molecule – Marc Ruygrok, Stadsmarkering Groningen – Daniel Libeskind e.a., White Noise – Giny Vos en Angel of the North – Antony Gormley.

We hebben aan BMC gevraagd om te achterhalen:

- Facts & figures: een overzicht van relevante feiten en cijfers.
- Kunstwerk: een beschrijving van het kunstwerk en de kunstenaar.
- Achtergrond: een beschrijving van het proces en totstandkoming van de landmark.

- Aanbevelingen: vanuit de literatuur en vanuit de geraadpleegden.

De resultaten laten zich als volgt samenvatten:

- De kunstwerken variëren in kosten van 300.000 euro tot 2,5 miljoen euro.
- De (financiële) betrokkenheid van overheden varieert.
- De opbrengst wordt over het algemeen positief gewaardeerd: een grote publiciteitswaarde, naamsbekendheid, grote toename van aantal bezoekers, het creëren van een nieuwe identiteit (Slochteren: gas, Groningen: cultuurstad), economische opbrengsten (merchandising, toerisme).

De belangrijkste aanbevelingen en succesfactoren:

- Zorg voor draagvlak en begrip van de iconische waarde, door duidelijke en open communicatie met de bevolking.
- Zorg dat je als Provincie zelf de regie houdt, anders gaan anderen ermee aan de haal.
- Zorg voor een goede adviseur binnen de kunst- en cultuursector met een groot netwerk. Als opdrachtgever moet je precies op de hoogte zijn.
- Zorg voor een zeer bekwame en multidisciplinaire projectleider, bij voorkeur met ervaring vanuit de bouwwereld en stedelijke ontwikkeling.
- Maak een multidisciplinair team met goede onderlinge contacten en met onder andere een financieel expert en juridisch expert.
- Neem een partij in de arm die gespecialiseerd is in het begeleiden van grote kunstprojecten. Specifiek op het gebied van plaatsing nabij snelwegen.
- Zorg voor goede samenwerking tussen alle betrokken afdelingen en instanties.
- Probeer private partijen erbij te betrekken.
- Ontwikkel een goed concept dat past bij de omgeving en de doelstellingen.
- Kies de juiste kunstenaar voor het ontwerp.
- Kijk vanaf het begin ook goed naar de onderhoudskosten en bij welke partij deze komen te liggen.
- Besef dat een onderneming van deze omvang een aantal jaar in beslag neemt.

Voor de complete beschrijving van de resultaten verwijzen we naar de bijlagen.

Inhoudelijke slotbeschouwing

Uit dit onderzoek is gebleken dat er diverse partijen enthousiast zijn voor het creëren van een of meerdere landmarks in Drenthe, die op een of andere manier verbonden zijn met het thema sensortechnologie. Het thema biedt genoeg aanknopingspunten voor verbinding met de 'identiteit' van de provincie Drenthe in aansluiting op zowel de kernwaarden als de 'moderne ambities' van die provincie. Advies is om daarbij nauw aan te sluiten op de (gebieds)visies die zijn ontwikkeling in het kader van het omgevingsbeleid.

Er zijn op dit moment meerdere zichtlocaties waar gebouwd wordt of waar bouwplannen zijn, die een gelegenheid bieden voor een toegevoegde waarde in de vorm van een landmark.

De meerderheid geeft om die reden aan dat het kiezen voor nieuwe plekken niet voor de hand ligt. Aansluiten bij de genoemde bouwlocaties ligt meer voor de hand, vanwege aspecten als draagvlak, financiering, en het creëren van meerwaarde voor die bouwlocaties. Die meerwaarde uit zich in de vorm van attentiewaarde, de uit te dragen boodschap en een inspirerende kunstzinnige vormgeving en participatie van de burger.

Over die inspirerende boodschap en vormgeving moet van te voren goed worden nagedacht: hoe groot moet de iconische waarde zijn? Gaat het ons om een redelijke attentiewaarde van een zijdelings thema, of gaat het om een groot en diepliggend gevoel dat op zijn minst 'een' kern van de identiteit van Drenthe raakt? En mag het laatste meer geld kosten dan het eerste?

Behalve die iconische boodschap gaat het over de kwaliteit van de uitvoering. Platteheid, lelijkheid en overbodigheid liggen op de loer. Ga dus niet over een nacht ijs, maar ga uit van een ijzersterk kunstzinnig concept en een hoge kwaliteit van uitvoering. Dat hoeft niet te leiden tot 'groot, hoog of duur'. Verbind je niet te snel aan één ontwerper, maar laat meerdere zorgvuldig geselecteerde kandidaten ideeën aanleveren vanuit een scherp geformuleerde opdracht.

Hoe die opdracht er ook uit ziet: deze moet in een participerend traject met burgers en andere betrokkenen worden vormgegeven. Als het gaat om de 'Markering van Drenthe' (zowel letterlijk als figuurlijk), dan dient die niet tot stand te komen over de hoofden van de Drenten heen. Draagvlak is belangrijk! Aan de andere kant is een sterke artistieke en cultuurfilosofische regie onontbeerlijk: dat vraagt om een intendant met een groot artistiek gezag en procesvaardigheden.

In dit interessante spanningsveld dient de opdracht te worden uitgewerkt en uitgevoerd.

Er zijn drie thema's boven komen drijven die als verbinding en boodschap van belang worden geacht. Thema 1, '*sensortechnologie en astronomie*' wordt het meest genoemd en lijkt de meeste potentie te hebben om als markering (letterlijk en figuurlijk) van de hele provincie een rol te spelen.

Thema 2, '*sensortechnologie en aders door Drenthe*' heeft die potentie ook, maar is (nog) minder uitgewerkt.

Thema 3, '*sensortechnologie en TT*' lijkt vooral een goed thema voor de stad Assen, maar kan mogelijk ook een boodschap voor heel Drenthe bevatten.

Hieronder volgt een toelichting op deze thema's.

Thema 1: sensortechnologie en astronomie.

De associaties tussen enerzijds sensorgerelateerde technologie en astronomisch onderzoek en de kernwaarden van Drenthe zijn veelvuldig. Iedereen krijgt beelden bij aan de ene kant het oeroude Drenthe met zijn eigenschappen als gesloten, donker, stil en kleinschalig, waar iedereen elkaar kent, en anderzijds het heelal: ook donker en stil, maar bron van het licht, onmetelijk groot en mysterieus. Dat juist in deze provincie, met die ouderwetse en rustige uitstraling het astronomische onderzoek al een halve eeuw een grote vlucht heeft genomen is een interessante verbinding die velen tot de verbeelding spreekt. Dat blijkt ook uit de grote roman van Harry Mulisch: De ontdekking van de hemel, die voor een groot deel in Drenthe speelt, en waar het astronomische onderzoek zo'n belangrijke plaats inneemt. Ook vinden we een mooie verbinding in de geologische rijkdom van Drenthe (de Aarde) en de rijkdom van het heelal (de Hemel).

Deze verbindingen zijn in allerlei begrippenparen te benoemen:

Rust - Ruimte

Ouderwets – Moderne dynamiek

Oude identiteit – Nieuwe identiteit

Oertijd – Oerknal

Donker - Licht

Aarde – Hemel

Geologie - Astronomie

Introvert - Extravert

Naobers – Aliens

Keuters – Kosmos
Keien – Planeten
Allennig – We are not alone
De bekende weg – We are lost

Kortom: de verbeelding van dit thema ligt voor oprapen. Het moet voor een intendant *c.q. curator* een 'feestje' zijn om hier mee aan de slag te gaan en hier een cultuurfilosofische verdieping in aan te brengen die leidt tot opdrachten aan één of meerdere kunstenaars voor de verbeelding van dit thema op diverse locaties in Drenthe. De landmarks die daarmee ontstaan kunnen een uitstraling creëren van enerzijds Drenthe met haar duurzame, eeuwenoude kernwaarden, en aan de andere kant een moderne dynamische provincie met bijzonder hoogwaardige technologie en een onderzoeksveld van mondiaal belang.

Thema 2: sensortechnologie en aders door Drenthe

Hier gaat het om oude en nieuwe wegen. We denken aan het (provinciale) wegennet, de kanalen, de de prehistorische wegen, zandwegen en keienweggetjes, maar ook om het hypermoderne glasvezelnet dat door Drenthe is aangelegd, dat gigantische hoeveelheden data uit de ruimte vanuit de LOFAR-velden transporteert naar een supercomputer en vervolgens als informatie naar de rest van de wereld. Deze tegenstelling tussen hypermodern en oeroud (de oudste wegen liggen in Drenthe, de oudste boot is hier gevonden), is spannend en kan verder worden uitgediept. Voor de verbeelding van dit thema is al een ontwerp gereed dat wordt geplaatst aan de N34: het sculptuur 'You are lost'.

Thema 3: sensortechnologie en TT

De associaties die we hierbij hebben zijn *snelheid en techniek*. Het gaat hier om moderne takken van sport, dat geldt zowel voor de motorsport als de sensortechnologie. We denken aan moderne toepassingen van sensortechnologie in bijvoorbeeld motormanagement, verkeersmanagement, sport, gezondheid, klimaat en energie, watermanagement.

De locatie aan de A28 dicht bij het TT-circuit en dicht bij de geplande kenniscampus sensorsysteem-technologie ligt voor de hand.

IV. Conclusies

Doelstellingen getoetst op haalbaarheid

De investering in een of meerdere landmarks moet worden gezien in het licht van de doelstellingen die je daar mee wilt bereiken, de benodigde investering en de te verwachten opbrengsten. Daarbij is de eerste vraag: welke doelstelling in de motie aangenomen door de Staten is het belangrijkste? Of gaat het om meerdere of zelfs alle genoemde doelen tegelijk?

De overheden, waaronder ook de provincie verkeren momenteel in financieel zwaar weer.

Bovengenoemde afweging moet dus extra kritisch plaatsvinden.

Hieronder lopen we de genoemde doelen en motieven in de motie bij langs met het oog op bovenstaande afwegingen. Het gaat dan telkens om inhoudelijke haalbaarheid, en om financiële haalbaarheid.

1. Belang van kunst in relatie tot de samenleving (creatieve en innovatieve rol).

De toepassing van sensortechnologie kan inderdaad op dit terrein van betekenis zijn. Er zijn veel toepassingsmogelijkheden van sensortechnologie bij kunstwerken. Deze kunstwerken kunnen vervolgens weer aanzetten en inspireren tot nieuwe technieken en toepassingen. Ook de verbinding van meerdere kunstwerklocaties in Drenthe met behulp van nieuwe (digitale) technieken is

vernieuwend en inspirerend. De genoemde innovatiecentra en opleidingen kunnen hier bijdragen aan leveren.

Financieel gezien hoeven deze toepassingen niet tot bijzonder hoge en extra kosten te leiden. Het lichtkunstwerk aan de zendmast in Amsterdam getuigt daarvan, maar ook diverse kunstwerken in Drenthe zelf, die momenteel worden ontwikkeld met sensortechnologische toepassingen. Het is interessant om opdrachten te formuleren voor studenten aan de Hanzehogeschool, die het gebruik van sensorsysteemtechnologie en van communicatieve verbindingen tussen locaties kunnen onderzoeken en uitwerken. De creatieve toepassingen op deze terreinen zijn mogelijk bruikbaar voor meerdere projecten in Drenthe.

2. Toekomstig duurzaam cultureel erfgoed.

De vraag wat in de toekomst duurzaam cultureel erfgoed zal blijken te zijn is waarschijnlijk voor niemand vooraf te beantwoorden. Maar als we ons beperken tot de begrippen duurzaam en cultureel, dan kunnen we ons ontwerpen voorstellen in de sfeer van land-art, die voor lange tijd een bepalende rol kunnen spelen in het Drentse landschap. Op dit moment komen daar meerdere locaties voor in aanmerking, zoals de Radiotelescoop, de geluidswal en het bezoekerscentrum bij de Lofar-velden. Ook kan hierbij het hunebedmonument van Chris Booth genoemd worden. Deze plannen zijn al in een gevorderd stadium en de financieringsmogelijkheden in veel gevallen ook. Genoemde plannen passen ook in de mogelijke ambitie om Drenthe meer te profileren als provincie met bijzondere 'land-art'. De kosten van kunstzinnige toevoegingen of sensortechnologische toepassingen kunnen relatief beperkt blijven als wordt aangesloten bij bestaande (bouw)plannen. Bij al deze plannen past wel het adagium: doe niet iets wat niet past bij de plek. En als het geen meerwaarde toevoegt, of zelfs afbreuk doet aan de plek, doe het dan vooral niet.

3. Economische doelstellingen en de koppeling aan sensortechnologie

In de motie wordt de promotie van sensortechnologie gerelateerd aan de overgang naar een kenniseconomie, stimuleren van ondernemerschap en werkgelegenheid. Het behalen van dergelijke doelstellingen verbonden aan kunstwerken is twijfelachtig en bovendien moeilijk te meten. Maar het is denkbaar dat de uitstraling van één of meerdere landmarks met nieuwe en moderne technieken een positieve bijdrage levert aan het imago van Drenthe als een dynamische provincie, in technologisch en economisch opzicht. Dit hoeft overigens niet met landmarks maar kan ook op bescheidener schaal en op diverse andere manieren, in combinatie met uitgekiende marketing. Sensorsysteemtechnologie kan met meer toepassingsterreinen worden gekoppeld dan alleen het veel genoemde astronomisch onderzoek. Daar moeten dan ook uitgekiende keuzes in worden gemaakt: wat wil je promoten, en wat werkt het beste als boodschap.

Een andere economische invalshoek is het creëren van een (cultuur)toeristische en technologische topattractie, zoals de initiatiefnemers van Phoenix Foundation ambiëren. Eén of meerdere kunstwerken van formaat, die veel bezoekers van buiten aantrekken, evt. in combinatie met een bezoekerscentrum. Voor deze invalshoek moeten we denken aan een heel ander budget. Op dit moment is dit scenario niet realistisch, gezien de beperkte financiën en de negatieve haalbaarheidsverwachting van een bezoekerscentrum op het thema Sensortechnologie.

4. Het ontwikkelen van identiteit en trots

Een dergelijk resultaat is zeker denkbaar bij nieuwe iconen, die door een kunst(bouw)werk of door meerdere werken in relatie tot elkaar worden belichaamd. Het rapport van BMC toont dit ook aan. Dat vraagt wel om een uitgekiend concept en hoge kwaliteit. Iconen schep je niet zomaar van de ene op de andere dag. Het verbeelden van de 'ziel van Drenthe', met haar oude én nieuwe kernwaarden, is een fantastische uitdaging. Hiervoor is een langere adem nodig, en dit vergt waarschijnlijk ook forse investeringen over een langere termijn.

5. De genoemde locaties

In de motie worden verschillende locaties genoemd. De haalbaarheid van al deze locaties zijn in dit rapport aan de orde geweest. Vanuit financieel oogpunt zijn er op dit moment enkele locaties waarbij het gemakkelijkst kan worden aangesloten, omdat dat de plannen al in een ver gevorderd stadium zijn, of financieel al grotendeels gedekt zijn en omdat we als provincie hier zelf een belangrijke speler en medefinancier zijn. De kosten voor een kunstzinnige landmarkering kunnen worden beperkt door de bouw van constructies die al plaats vinden.

Op korte termijn zouden we aansluiting kunnen zoeken bij de geluidswal met ecoduct aan de A28 bij Spier, en de Radiotelescoop Dwingeloo. Dat geldt ook voor de projectplannen rond Borger-Exloo-Buinen: het stenen monument van Chris Booth en het Lofar-informatiecentrum.

Op de wat langere termijn kan dit bij de Zuidas bij Assen: de fly-over, het viaduct en geluidswallen rond het TT-circuit. De koppeling van Assen met sensortechnologie is logisch, en de koppeling van sensortechnologie aan het Dwingelderveld is gelegd via het astronomisch onderzoek. De plannen zijn in het stadium dat er nog ruimte is voor vormgeving en inhoud. Er is als we dat willen is zelfs een koppeling met Lankhorst mogelijk, met de A28 als verbindingsas: Meppel als de poort van Drenthe, het Dwingelderveld als het stille landelijke hart in het midden, en tot slot Assen, entree van het stedelijk knooppunt en symbool voor moderniteit en dynamiek.

Alle onderzochte locaties zijn op of een of andere manier te verbinden aan de thema's sensortechnologie & astronomie (aarde en hemel) en aders van Drenthe (oude en nieuwe wegen). Ook zijn al deze locaties letterlijk te verbinden door (sensor)technologie, glasvezel, internet, GPS etc. Informatie (tekst, beeld, geluid) rond de verschillende plekken zijn via deze technologische verbindingen aan elkaar te koppelen en op interactieve wijze te ervaren. Dit is zelfs eenvoudig te realiseren met locaties in de rest van de wereld.

Slotconclusies

De hoofdvraag die in de motie wordt gesteld, namelijk: zijn één of meerdere landmarks haalbaar, beantwoorden we als volgt: Ja, dat is haalbaar, mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan:

- a. dat er koppelingen worden gelegd met bestaande ruimtelijke initiatieven, waardoor (financiële) haalbaarheid en draagvlak aanzienlijk kan worden vergroot;
- b. dat er duidelijke keuzes worden gemaakt ten aanzien van doelen en inhoud;
- c. dat die inhoud niet perse alleen aan sensortechnologie gekoppeld hoeft te zijn;
- c. dat er sprake is van een zorgvuldige opdracht en zorgvuldig opdrachtgeverschap.

Uit het onderzoek rapport blijkt dat er enthousiasme is voor het idee in zijn algemeenheid, en dat de effecten op de ontwikkeling van creativiteit, identiteit, trots en economische dynamiek (in diverse mate) worden erkend.

Vanuit inhoudelijk oogpunt zijn er meerdere interessante opties, van klein tot groot. Het gaat hier om inhoudelijke keuzes, maar ook om keuzes gebaseerd op financiële haalbaarheid.

Inhoudelijk en financieel is het niet haalbaar om op alle doelen tegelijk die zijn genoemd in de motie optimale resultaten te boeken. Daarom moeten er keuzes gemaakt worden. Wat hebben de Staten van Drenthe met deze motie vooral beoogd?

Gaat het om de economische ontwikkeling van Drenthe? Dan zijn er andere en meer effectievere middelen.

Gaat het puur om de promotie van sensortechnologie? Dan kan een focus op Assen Sensorcity, in aansluiting op de bouwplannen rond de Zuid-As een goede keus zijn.

Gaat het om nieuwe iconen gerelateerd aan een veranderend Drenthe, vormgegeven op meerdere aan elkaar verbonden locaties? Dan vergt dit een hecht doortimmerde en thematische aanpak, een langduriger creatief proces en een fors budget.

Gaat het om profilering van Drenthe als provincie met bijzondere landart? Dan zijn er al andere initiatieven, die (nu nog) weinig met sensortechnologie van doen hebben, maar die financieel al aardig op weg zijn.

Gaat het om het op gang brengen van creatieve dynamiek? Dan zijn er diverse mogelijkheden waarbij de opleidingsinstituten en innovatiecentra bij ingeschakeld kunnen worden.

Financiële haalbaarheid ligt vooral besloten in het verstandig en op tijd aansluiten bij bestaande (bouw)plannen. Op korte termijn zullen de landmarks letterlijk en figuurlijk niet tot in de hemel groeien. Het is de kunst om op bescheiden wijze creatieve meerwaarde toe te voegen, met bescheiden budgetten. Ook deze bescheiden budgetten zullen overigens wel moeten worden gevonden. Deels liggen hier mogelijkheden in bestaande programma's.

Voor de langere termijn zijn er ook grotere ambities te formuleren. Dat vergt een zorgvuldige uitwerking van genoemde thema's, inhoud en mogelijke vormen. Hiervoor zullen we dan meer tijd voor moeten uittrekken, ook om de dekking van grotere investeringen die hier uit voortvloeien te realiseren.

Bijlagen

1. Motie Landmark Sensortechnologie
2. Lijst van geïnterviewden
3. Programma Expertmeeting 13 januari 2011
4. Deelnemers Expertmeeting 13 januari 2011
5. Resultaten Expertmeeting 13 januari 2011
6. Benchmark BMC (apart bijgevoegd)

PvdA STATENFRACTIE DRENTHE

MOTIE landmark sensortechnologie

Provinciale Staten van Drenthe in vergadering bijeen op 7 en 8 juli 2010,
ter behandeling van Statenstuk 2010-436, inzake Voorjaarsnota 2010.

Gelezen:

- het rapport *Trots, trend en traditie in het Noorden, de samenhang tussen innovatie, cultuur en identiteit in de Noord-Nederlandse economie* opgesteld door Engbert Boneschansker en Gert-Jan Hospers (februari 2009). In dit rapport wordt niet in de laatste plaats gewezen op de invloed van de eigen identiteit en de trots van een regio en het ontwikkelen daarvan. Dat geldt ook voor de provincie Drenthe;
- *Schoenen voor ambities, sectorplan HBO Noord-Nederland 2010-2015*, van 4 februari 2010, van Boer&Croon, waarin onder meer een hoofdstuk staat over het belang van Kunst in relatie tot de Samenleving, dat wil zeggen de creatieve en innovatieve rol van de kunsten voor de samenleving;
- De website van de Stichting Phoenix www.phoenixfoundation.nl/Project-M.110-0.html, waarin het knooppunt van de wegen A28 en A32 nabij afslag Lankhorst vlak onder Meppel met rond de 100.000 verkeersbewegingen per dag, naar voren komt als uitstekende locatie voor een landmark, dat wil zeggen locatie voor toekomstig duurzaam cultureel erfgoed.

Overwegende dat:

- Sensortechnologie als zuivere en toegepaste wetenschap aan een verbluffende opmars van wereldklasse bezig is in Drenthe en ver daarbuiten, getuige voorbeelden als de opening van de Lofar radiotelescoop door H.M. de koningin op 12 juni in Nieuw Buinen/Exloo; kennisinstututen als Astron/Lofar, SensorUniverse en HIT;
- op 23 mei 2007 een symposium is gehouden over de Lofarzone van de Stichting Lofar Tafel die zich ten doel stelt het ontwikkelen van economische spin-off van de supertelescoop voor de regio. Realisering van een uitkijktoren en bezoekerscentrum maken daar onderdeel van uit;
- de provincie Drenthe dankzij de alom geroemde ruwte en ruimte een high tech speerpunt kan bieden als sensortechnologie, waarmee de overgang naar een kenniseconomie, stimuleren van ondernemerschap en werkgelegenheid op elk niveau ook prima in beeld komt. Deze ontwikkeling is goed voor de identiteit en trots van Drenthe;

Besluit:

1. GS te verzoeken tot het uitvoeren van een quick scan naar de haalbaarheid van een of meerdere landmarks in Drenthe in relatie tot het speerpunt sensortechnologie.
2. De quick scan uiterlijk 1 december 2010 aan PS aan te bieden.

en gaan over tot de orde van de dag.

E. Veenstra

M. Berends

Bijlage 2

Lijst van geïnterviewden (niet voor benchmark onderzoek)

Organisatie	Naam	Functie
HIT (Hanze Institute of Technology)	Henk Hindriks	projectmanager
HIT	Henk Zwetsloot	Directeur
ASTRON – LOFAR	Peter Bennema	adviseur Ruimtelijke Ordening. Misschien iemand anders van LOFAR?
Stichting Phoenix Foundation	Robert Scholten	voorzitter
Stichting Phoenix Foundation	Saco Keikes	secretaris
ex-DLG	Wim Boetze	landschapsarchitect / ex-DLG
Provinciale Staten Drenthe	Michel Berends	statenlid, indiener motie
Provincie Drenthe	Peter Pasman	beleidsmedewerker RO / secretaris Nationaal Park Dwingelderveld
Provincie Drenthe	Guido Hoek Jelle van der Heide	projectleiding Klimaat & Energie
Provincie Drenthe	Auke Kooistra	beleidsmedewerker RO / gebiedscoördinator Hunzegebied
Provincie Drenthe	Martha Buitenkamp	beleidsmedewerker RO / secretaris Stichting Lofar Tafel
Provincie Drenthe	Frits Heukers	Beleidsmedewerker Sociaal-Economische Ontwikkeling / TT-circuit
Provincie Drenthe	Everhard Reckman	beleidsmedewerker Sociaal-Economische Ontwikkeling
Provincie Drenthe	Marinus Pasjes	beleidsmedewerker Verkeer en Vervoer
Gemeente Slochteren	Erik Moesker	beleidsmedewerker
Provincie Overijssel	Sjoerd Cusveller	projectleider Cultuur en Ruimte
Provincie Overijssel	Lisette Moerdijk	projectsecretaris Cultuur en Ruimte

Bijlage 3

Programma expertmeeting Een landmark voor Drenthe?

13 januari 2011, 13.00 – 17.00 uur

Locatie: Provinciehuis Drenthe

12.45 uur

Ontvangst

13.00 uur

Welkom, toelichting op doel en opzet

Inleiding: Aanleiding, feiten en invalshoeken

13.30 uur

Schets van enkele potentiële locaties, met toelichting door stakeholders:

- a. Knooppunt Lankhorst
- b. Lofar Buinen
- c. Astron Dwingeloo
- d. Geluidswal Dwingelderveld
- e. Assen Zuid

14.15 uur

Inleiding en reflectie op het voorafgaande door Wim Boetze

14.30 uur

Pauze

14.45 uur

Opsplitsing in deelgroepen, met opdracht om na te denken over landmarks voor Drenthe: plaats, boodschap, kwaliteit, opbrengst, uitvoering, opdrachtgevers etc.

15.30 uur

Plenaire terugkoppeling: presentaties opdracht

16.00 uur

Slotdebat

Bijlage 4

**Lijst van genodigden / deelnemers Expertmeeting 'Een Landmark in Drenthe?'
d.d. 13 januari 2010, provinciehuis Assen**

Organisatie	Naam	Functie/specialisme	Deelgenomen
Atelier Mooi Drenthe	Els van der Laan	Projectleider Atelier Mooi Drenthe	
HIT (Hanze Institute of Technology)	Henk Hindriks	Projectmanager	X
HIT	Henk Zwetsloot	Directeur	
LOFAR	Peter Bennema	Adviseur Ruimtelijke Ordening	
Stichting Phoenix Foundation	Robert Scholten	Voorzitter	X
Stichting Phoenix Foundation	Saco Keikes	Secretaris	X
CBK-Drenthe	Monica Boekholt	Adviseur	X
Drents Landschap	Eric van der Bilt	Directeur	X
Stichting Natuurkunst Drenthe	Dick Lubbersen Dick Hoorn	Bestuursleden	X X
Marketing Drenthe	Alice Wösten	Directeur	
ex-DLG	Wim Boetze	Landschapsarchitect	X
	Loes Heebink	Kunstenaar	X
SKOR (Stichting Kunst in de Openbare Ruimte)	Nils van Beek	Conservator	X
Gemeente Coevorden	Henk Everts	Beleidsmedewerker cultuurbeleid	x
Provinciale Staten Drenthe	Michel Berends	Statenlid, indiener motie	X
BMC	Wouter Groot	Adviseur/onderzoeker	X
Provincie Drenthe	Peter Pasman	Beleidsmedewerker RO / secretaris Nationaal Park Dwingelderveld	X
Provincie Drenthe	Letitia van der Merwe Astrid Oldenhuis	Beleidsmedewerkers RO	

	Rink Vegelin		
Provincie Drenthe	Auke Kooistra	Beleidsmedewerker RO / gebiedscoördinator Hunzegebied	X
Provincie Drenthe	Martha Buitenkamp	Beleidsmedewerker RO / secretaris Stichting Lofar Tafel	X
Provincie Drenthe	Wendy Schutte	Beleidsmedewerker Sociaal-Economische Ontwikkeling	X
Provincie Drenthe	Frits Heukers	Beleidsmedewerker Sociaal-Economische Ontwikkeling / TT-circuit	X
Provincie Drenthe	Everhard Reckman	Beleidsmedewerker Sociaal-Economische Ontwikkeling	X
Provincie Drenthe	Marinus Pasjes	Beleidsmedewerker Verkeer en Vervoer	
Sensor Universe	Henk Koopmans	Directeur	
Provinciale Staten Drenthe (VVD)	Albert Kerstholt	Statenlid	
Provinciale Staten Drenthe (CDA)	Sytze de Jong	Statenlid	
Breedband in Bedrijf	Pepijn Lavrijssen	Directeur	X
Breedband in Bedrijf	Rick Haverkort		
Incas ³	John van Pol Minouk Fokkens.	Directeur Communicatieadviseur	X
Provincie Drenthe	Willeke de Roo	Beleidsmedewerker SEO	X
Hunebedcentrum	Hein Klompmaker	Directeur	X
Provincie Drenthe	Margriet Speulman	Beleidsmedewerker	
Provincie Drenthe	Anne de Jong	Beleidsmedewerker	X
Provincie Drenthe	Gerrit Kamstra	Beleidsmedewerker	X

Resultaten expertmeeting 13 januari 2011

Reflectie door Wim Boetze

Flikker niet overal een kunstwerk neer, dat is nergens voor nodig, en daar kun je zelfs veel kapot mee maken.

Een landmark hoeft geen kunstwerk te zijn. Dat kan ook een weg, een brug of een viaduct zijn. De locatie bij Assen-Zuid is daardoor interessant.

Wees zeer bewust dat je niet alleen kunst maakt, maar tegelijkertijd nieuw landschap maakt
Doe niet aan namaak en aanstellerij.

Kies zorgvuldig de maat, schaal en locatie. Flevoland heeft dit heel goed gedaan. Heel klein kan dus heel passend zijn, heel simpel en goedkoop ook (zoals Dijkcoupure Coenraadpolder, zie ook de omslag boek Het huis van de Moskee van Kader Abdolah)

Het kunstwerk moet een relatie hebben met de plek waar het staat. Je maakt niet alleen kunst, je maakt tegelijkertijd nieuw landschap.

Aanbevelingen deelnemers

Begin bij de identiteit: welke boodschap wil je uitstralen? (Laat bruisend maar over aan stad Groningen. Probeer ze niet na te doen)

Ga uit van een samenhangende en verbindende visie, ga uit van de kernkwaliteiten van Drenthe.

Kies je basis: de Drentse kei of de sensortechnologie? Of juist beiden? De tegenstelling is interessant: een oeroude provincie en een ultramoderne ontwikkeling. Wees je ervan bewust dat sensortechnologie op zich en de Drentse voorsprong hierin een voorbijgaand verschijnsel kan zijn maar dat de verbinding met het al decennia durende astronomische onderzoek en met thema's als de oertijd en oerknal wel een duurzame boodschap bevat.

Sluit aan bij lopende bouwontwikkelingen. Dat scheelt in de kosten en biedt veel mogelijkheden en kansen.

Het kunstwerk hoeft niet hoog te zijn, wel opvallend en moet vooral passen bij de plek.

Als het over sensor(systeem)technologie gaat, doe het dan vooral bij Assen.

Denk van te voren na over duurzaamheid en onderhoud.

Maak het ook voor een breed publiek toegankelijk.

De keuze voor een bezoekerscentrum hangt af van de plek en de functie.

Thema's gelieerd aan sensortechnologie, astronomie en Drentse identiteit

Oertijd – Oerknal, Donker- Licht, Aarde – Hemel, Geologie- Astronomisch onderzoek, Introvert- Extravert,

Naobers – Aliens, Ouderwets – Modern, Rust – Ruimte, Ouderwets – Moderne dynamiek

Oude identiteit – Nieuwe identiteit

Aders door Drenthe: (provinciale) weggennet, kanalen, prehistorische wegen, glasvezelnet

Bijzondere voorbeelden van kunstzinnige markering zonder fysiek object

Dijk Lelystad – Enkhuizen, Angels, van Monique Toebosch. Een geluids-landmark via de (auto)radio te beluisteren vanaf een bepaald punt.

Polder Mastenbroek (Jacques Langenberg): videofilm over de transformatie van de polder

Ook zijn 'Earth-marks' mogelijk die vooral in het platte vlak liggen, en dus niet de hoogte in gaan.

Een kunstwerk met sensortoepassingen hoeft geen (hoog) sculptuur zijn maar kan ook langgerekt, met interactieve beweging en licht.

Opdrachtverstrekking

Nodig meerdere kunstenaars uit. Verbind je niet meteen aan één kunstenaar. Denk zeer goed na over de opdracht.

Wanneer gekozen wordt voor een thema rond een culturele identiteit met meerdere cultuurfilosofische lagen, dan zijn er maar weinig mensen in Nederland die dit kunnen.

Wanneer gekozen wordt voor een benadering met meerdere locaties: kies een curator / intendant die de visie en samenhang ontwerpt en bewaakt. Deze zal niet over één nacht ijs gaan, maar de opdracht opbouwen in meerdere stappen, in overleg met alle betrokkenen (participanten, bewoners etc.). Dat leidt waarschijnlijk niet direct tot een definitief ontwerp, maar bijvoorbeeld tot tussenstappen met participatietrajecten en tussenproducten als video, boek, theatervormen etc, Daarna kunnen mogelijk concretere fysieke ontwerpen volgen.

Bijlage 6

Benchmark onderzoek uitgevoerd door BMC: apart bijgevoegd